

A PALLAS NAGY LEXIKONA

AZ ÖSSZES ISMERETEK ENCIKLOPÉDIÁJA

TIZENHAT KÖTETBEN

IX. KÖTET

Hehezet—Kacor.

A SZÖVEGBEN 199 ÁBRA; KÜLÖN MELLÉKLETÜL 40 KÉP, EZEK KÖZT
6 SZINNYOMAT, 3 RÉZNYOMAT, 10 TÉRKÉP ÉS 1 VÁROSI TERVRAJZ

BUDAPESTEN

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1895

szen elmerülni engedik, a mérleg ezen oldalon föl-emelkedik s az egyensúly csak akkor áll helyre, ha az üres hengert egészen megtöltik vízzel. Ennek súlya t. i. akkora, mint a víz felhajtó ereje. — Fajsúlymeghatározásoknál az eljárás lényege mindig az, hogy meghatározzák a kérdéses test általános súlyát (a levegőn) s azután a vele egyenlő térfogatu lepárolt 4° C-nyi víz súlyát. A két súly hányadosa adja a test fajsúlyát. Ezen mérleget szilárd és folyékony testekre egyaránt lehet alkalmazni, habár egyes esetekben gyorsabban lehet célt érni az *areometerekkel* vagy a Mohr-féle mérleggel. L. még *Fenéknyomás*.

CSBMEZ.

Hidrosztatikai paradoxon, l. *Fenéknyomás*.

Hidrosztatikai sajtó, l. *Víznyomásmű sajtó*.

Hidrotechnika (gör.) a. m. vízépítészet.

Hidroterapia, l. *Hidegvizkeúra*.

Hidrotica (gör.-lat.), oly gyógyszerek, melyek a veritékelváltást fokozva izzasztanak. Leghatalmasabb ezek közül a jaborandi-level s annak hatóanyaga, a pilocarpin, melynek sósavas sóját alkalmazzák e célra. L. *Izzasztó gyógyszerek*.

B. D.

Hidrotionsav (hydrothions.), l. *Kénhidrogén*.

Hidroxidok, általában azon vegyületek, amelyek az (OH) egyvegyértékű *hidroxil* gyököt tartalmaznak. Ez elnevezés alatt rendszeren a *fénhidroxidokat* értik. Ez utóbbi vegyületek bázisok, tehát mindama sajátságokkal bírnak, amelyek a bázisokat (l. o.) jellemzik. Az alkálifémek (lítium, nátrium, kálium, rubidium, cézium) hidroxidjai a legerősebb bázisok: vízben könnyen oldhatók, ez oldatuk nagyon maró-lugos. Az alkáli földfémek (kalcium, stroncium, bárium) hidroxidjai szintén még erős bázisok és vízben, ha nem is könnyen, de oldhatók. A többi fémek hidroxidjai gyengébb bázisok és vízben ugyszólván oldhatatlanok. W. I.

Hidroxilamin, NH_2OH . Az ammoniához hasonló bázis, amely ammoniából úgy származtatható, hogy az ammoniában (NH_3) az egyik hidrogén helyét OH-gyökkel helyettesítjük. E vegyület csak vizes oldatban állítható elő; sói elég jól ismertek. Képződik salétromsavból fejlődő hidrogén hatására. A sósavas H. legkönnyebben etilnitrátból sósav és sztanoklorid hatására képződik. A H. vizes oldata szintelen, lugos hatású folyadék. A H. savakkal közvetlenül sókká egyesül. Jellemző sajátsága, hogy elég erősen redukál, így p. lugos rézszulfátoldatból kuprooxidot, a kónesó ezüst és arany-sóiból pedig a fémeket választja ki.

Hidruria, l. *Diabétesz*.

Hidsánc, az oly erődítés, melylyel az ellenséget valamely hidnak kijáratától távol tartják, hogy csapatoknak vagy egész seregrezszeknek a hidon való átkelését ne háborgathassa s ágyuzásával a hidat el ne ronthassa.

K. P. I.

Hidsaz, l. *Hedsaz*.

Hidsr (El-, Medain Szalih, Madain Szalah), a Damaszkuszból Mekkába vezető karavánut egyik állomása, 7 napi járásra Medinától. A korán szerint itt laktak a themuditák, akiket az Isten romlottságuk miatt kiirtott. Doughty 1878. esnk ugyan számos feliratos sirbarlangot talált a közelében.

—ZIK.

Hidsra, *hedsra*, *hedsira*, *hegira* (arab) a. m. *kívándorkás*, különösen Mohammed proféta kíván-

dorlása Mekkából Medinába (622 jun. 28 és szept. 20-ika között). Omar khalifa a mohammedánok időszámítását ez eseményhez kapcsolta, mely az új vallás kifejlődésében elsőrendű fontossággal bírt. Ez éra 622 jul. 16-ával (mint az 1. év muharem hónap 1. napjával) kezdődik. Minthogy a mohammedánok holdhónapokat számítanak és a 354 napra terjedő holdéveket a napévekkel semmiféle interkaláció segítségével nem egyenlítik ki, közönséges időszámításunk 32 esztendeje 33 mohammedán esztendőt tesz. A H.-éveknek a keresztény időszámítás éveire való áttételére táblázatos munkákat használhatunk; legalkalmasabbak: *Wüstenfeld*, Vergleichungstabellen der mohammedanischen und christlichen Zeitrechnung (Lipesc 1854), mely a H. 1300. (= 1883) éveig terjed; folytatása (1500 H. = 2077 Kr. u.); *Mahler* Eduárdtól (Lipese 1887). A folyó évvel (1895) a H. 1312-ik évében állunk, mely 1894 jul. 5. kezdődött. A mohammedán kortanról kimerítő munkát irt Gázi Ahmed *Mukhtar* pasa török nyelven: Iszláh al-takvim (arab fordítással együtt, Kairo 1907 H.).

G—R.

Hidszerkezet. Valamely hid azon alkotórészeinek összeségét, amelyeknek rendeltetése a hidon átvezetendő vasuti vagy közúti forgalom, esztorna stb. által képviselt súlyokat, továbbá a hidrészek önsúlyát, szelnyomást, szóval a hidra működhető összes *külső erőket* felfogni, viselni és azokat az aléptményre (hidfőre, pillőre) átszámraztatni: a hid felszerkezetének, vagy H.-nek mondjuk. A H.-re működő külső erők természetéhez képest a H. részeit is két csoportba oszthatjuk: azokra, amelyek főként a hidra eső terheket, valamint a hidrészek önsúlyát hordják és azokra, amelyek első sorban a vízszintes erők (szelnyomás) ellen működnek. Az előbbiek közé a főtartók, kereszt- és hosszartók meg a hidpályatartók tartoznak; az utóbbi célra a szélrácosozás és a kereszt-kötések szolgálnak.

A hidnak két szomszédos támasztó-éptménye (pillér v. hidfő) közt gondoljunk végigfektetve egy olyan hosszú tartószerkezetet, amely a két éptmény közötti távolságot teljesen áthidalja és két végével az illető éptményeken nyugszik. Az ilyen, pillértől pillérig átnyuló áthidaló tartót nevezzük a hid főtartójának. Ha ez a főtartó egy magában olyan széles, hogy rajta a hidon átvezetendő forgalom már elegendő helyet találhat (mint a boltozott hidak boltozatán), akkor tulajdonképen egy főtartó képezi az egész H.-et, s kivüle legfőlebb a pályaszín kiegyenlítésére, s a forgalom biztonságára szolgáló mellékreszek szükségesek. Ha azonban, mint ez a fa- és vashidak főtartóinál szokott lenni, egy főtartó magában oly keskeny, hogy rajta a forgalom el nem helyezhető (p. egy szál vasgerendán), akkor egymástól bizonyos távolságban két vagy több olyan tartót fektetünk, amely pillértől pillérig átér. Ilyenkor a szomszédos főtartók között természetesen üresség marad, melyet még, hogy a hidon közlekedni lehessen, valamivel be kell füdni. Kisebb fajta hidaknál, ahol több főtartót alkalmazhatunk egymás mellett, ezeket a befűdő részeket, az u. n. *hidpályatartókat*, amelyenekül tekinthetjük a fapadlózatot, Zorés-vasakat, hullámlemezt stb., köz-

Jóval kisebb (279 ha.) a mélyebben fekvő *Kis-H.* A Nagy-H.-ból a Hincói patak folyik ki, mely a Poprad folyó egyik felső forráspatakja. V. ö. *Münnich Sándor*, A Hincói tavak. (Magy. Kárpát-Egyesület XVII. Évk. 1890. 66—78. l.). TH—V.

Hind, mekkai nő, az iszlám keletkezése idejében. Felesége volt Abú *Szufján*-nak, Mohammed elkoseredett ellenségének; férje gyűlöletében az új vallás ellen teljes szívvvel osztozott és ez érzelmétől, mely még az által is fokozódott, hogy H. atyja 'Otba a Bedr melletti ütközetben elesett, a legnagyobb kegyetlenségekre ragadtatta magát. Az Ohod mellett vívott csatában a hitetlen aszszonyok élén énekszóval kísérte a Mohammed ellen induló mekkai sereget és a hívők sebesülteit és halottjait irányában vad kegyetlenséggel viseltetett. Az ez ütközetben elesett Hamzának, ki Bedr mellett 'Otba halálát okozta volt, móját vágta ki holttestéből és megotte azt. Midőn Mohammed 630. Mekktát hatalmába ejtette, H. férjével együtt az iszlámra tért és a prófétától boesánatot nyert. Omar uralkodása alatt halt meg. Mu'ávija, az omajjád dinasztia első khalifája, kit a síiták «a májévi fának» gúnyolnak, H. fia. G—R.

Hind (ejtsd: hájnd) *János Russel*, csillagász, szül. Nottinghamban 1823 máj. 12. 1840-ben a greenwichi csillagdába lépett, négy évvel később a Regent's parki csillagda obszervátora lett. Tíz apró bolygót, számos változó csillagot és több üstököst fedezett fel, és az ekliptikai övnek kitűnő térképeit készítette. 1853 óta a Nautical Almanac revíziójával van megbízva. Számos munkája között ismeretesebb a *The solar system* (London 1846) és *Introduction to astronomy* (3. kiad. u. o. 1871). KÖV.

Hindeloopen (Hinloopen), város Frizország németalföldi tartományában, a Zuider-tó mellett. (1839) 1094 lak., akik leginkább halászzattal és hajózással foglalkoznak.

Hindi nyelv és irodalom. A *hindi* vagy eredeti alakjában *hindiai*, a legelterjedtebb modern indiai nyelv, melyet közel száz millió ember beszél. A hét-nyolc századdal ezelőtt kihalt prakrit a szanszkrit ezen népies szójárásának a származéka. Olyan viszonyban áll a klasszikus szanszkrithez, mint a román nyelvek a latinhoz. Két fő szójárásra, mondhatni két különböző, de egymással szoros rokonságban álló nyelvre oszlik: az *urdu* v. *hindusztáni* és a tulajdonképeni hindire. Az első a mohammedánok, az utóbbi a hindu vallásnak nyelve. Az urdut arab, a hindit az ind devanagari betűkkel írják. A hindi, mely a szanszkritből kölcsönzött tudományos műszókat leszámítva, meglehetősen tiszta, két irodalmi nyelvvül is használt dialektust mutat fel: a *Brads-bhákhat* (Brads egy tartomány neve, bhakha egyenlő a szanszkrit bhasa a. m. nyelv szóval) és a kevésbé használt *Purbi bhákhat* (keleti nyelv). Az urdu egészen új nyelv, mely, mint azt már neve is mutatja (urdu törökül a. m. tábor), a mohammedán hódítók táborában keletkezett. Telides teli van ezért persa és arab szóval, úgy, hogy az urdu nyelv szókincsének negyven-ötven százalékéa idegen mohammedán kölesönszó. Az urdunak is van egy faja, a dakhni (a. m. déli), mely a délvidéki elszigetelt moszlimek nyelve lévén, meglehetősen eltér az igazi

után Manitoba, 1882. pedig Assziniboiát, Albertat, Szaszakceevant, Athabaszkat és ujabban Keewatint elszakították és Kanadához (l. o.) csatolták. az egykori H.-ból jelenleg csak EK-i lakatlan része és Labrador maradt fenn. Mindezek sik. számos tóval borított és nagyjából a nagy hideg miatt lakhatatlan területek, ahol egyedül a vadászat és halászat nyújt a benszülött indus lakoságnak élelmet. II. Károly angol király 1669. az egész H.-t unokaöcsésének, Rupertnek adta (amiért egy részét még máig is Rupert's Landnak hívják), de a kanadai franciák is tartottak rá igényt. A versengésnek az 1713-iki utrechti béke vetett véget, az egész területet az angoloknak engedvén át, akik egy társaságot alakítottak az ottani prémkereskedelem monopolizálására. E társaság 1870-ig gyakorolta ott a felségjogokat. A H.-nek ismertetésére régebben legtöbbet tettek Varennes de la Vérandrye (1731—45), Samuel Hearne (1770—1772), Mackenzie (1789—93), Franklin (1819 és 1826), Baek György (1833—35), Simpson és Dease (1837—39), Richardson (1847—48), Gladman és Hind (1857—58) és Palliser (1858—59). 1870 óta a H.-nek ismeretét főképen az új Pacificvasut építőse mozdította elő. V. ö. *Southesk*, Saskatchewan and Rocky Mountains (1875); *Mac Lean*, Notes of a 25 years service in the Hudson's Bay Territory (1849); *Butler*, The Great Lone Land (1872) és *The Great Wild Land* (1874).

Hudzejliták (Hudzailiták), az észak-arab csoporthoz tartozó törzs, melynek lakóhelyei Melka környékétől egészen Arábia délnyugati partvidékeig (Tihama) terjedtek. E törzs igen jeles költőket szolgáltatott az arab irodalomnak. A pogány korból és az iszlám első idejéből való költeményeket divánba gyűjtötték, mely a lejdi könyvtár egy kéziratában napjainkig fenmaradt: egy részét Kosegarten (*The Hudzailian Poems*. I. köt., London 1854., németre ford. Abicht, Namslau 1879), folytatását Wellhausen (*Skizzen und Vorarbeiten*, I. füzet, Berlin 1884, részben fordítás-sal) kiadta.

Hué (ejtsd: llé), a francia protoktorátus alatt álló Anamnak s az anamita Kokinkhinának fővárosa a Truongtien balpartján, mintegy 15 km.-nyire a torkolatától, 50.000 lak., durva díszítések és elég csinos inkrusztációk készítésével. A falakkal körített városban van a külön falakkal körülfogott királyi lakóhely. E két fal közt terül el a tulajdonképoni város, hivatalos épületeivel, iskoláival, kaszárnyáival, arzenáljaival, külön csoportokba foglalt kereskedelmi és iparos városrészével. 1884. illetőleg 1886 óta a franciák egy rezidenst és állandó őrséget tartanak benne.

Huehuetenango, az ugyanily nevű guatemalai departamento (14,740 km² ter., 1891. 137,311 lak.) székhelye, a Chinaca völgyében 5000, mások szerint 16,000 lak., szomszédságában ólombányákkal, közelében a régi indus fővárosnak, Mamsnak romjaival.

Huelva (ejtsd: uelva), 1. *tartomány Spanyolországban*, Cadiz, Sevilla, Badajoz, Portugália és a tenger közt, 10,138 km² területtel, (1887) 254,831 (1 km²-re 25) lak. E-i részét hegyek takarják. Ny-i és középső része dombos, D-en sík; a tenger mellett moesárok (Marismas) és homokbuckák (az

delmét az Escaut torkolatának elzárása semmisítette meg. — ZIK.

Hulths, l. *Holla*.

Hultsch *Frigyes*, német klasszika-filologus, szül. Drezdában 1833 jul. 22. 1857. tanár lett u. o. Mintán három évig Zwieckauban tanárkodott, ismét visszahítták Drezdába, ahol a Kreuzschule-nak volt tanára, majd 1868 óta igazgatója. 1889. nyugalmába vonult. Főművei: Griechische und römische Metrologie (1862, 2. kiad. 1882) és a Scriptorum metrologici kiadása (1864—66, 2. köt.).

Hum, 1. község Zágráb vmegye stubicai j.-ban, (1891) 1620 horvát lak. — 2. *H.*, l. *Hercegovina*.

Humaita, város és vár Paraguayban, a Paraguay balpartján, 42 km.-nyire a Parana torkolatától, (1887) 3283 lak. Az 1855. alapított várat az egyesült braziliai és argentinai csapatok 1868. 13. hónapi ostrom után elfoglalták. — ZIK.

Humájun (a persa humá szóból) a. m. kedvező előjelt mutató madár, különösen fénix. A persa monda szerint az, akire a madár szárnyaival árnyékot vet, bizonyára uralkodó lesz. Ezért a H. keleti fejedelmek címűül használtatik, különösen a török szultán címzésében használják. — H.

Humájun *Naszir ed-Din Mohammed Gázi*, Babar nagymogul fia, uralkodott 1530—1556. Meghódította Bengáliát és az indek szent városát, Benarest. 1543. fellázdnt fivére győztes hadai elől Porsziába Tahmaszp sahhoz menekült, ki őt példátlan vendégszeretettel fogadta s később határozottan segítette birodalma visszafoglalásában. H. igen vallásos, tanult fejedelem volt, ki mint atyja, az irodalom terén is működött s bőkezűleg jutalmazta országa jelesebb költőit és tudósait. KÉZL.

Human, művészesalád, melynek feje, *H. Vazul*, Aberdamban (Csehország) szül. 1817 jun. 11. Mint ifju, de képzett zenész 1847. a szt. pétervári orosz udvari színházhoz szerződött, de annak kötelékéből 1858. kilépett és Olga nevű leányával (l. o.) európai körutra indult. 1866 óta állandóan Budapesten lakik. Gyermekei: 1. *H. Olga*, énekesnő, szül. Szt. Pétervárt 1848 aug. 7., meghalt Budapesten 1870 apr. 11. Már mint 12 éves gyermek-leány oly zeneismerettel bírt és oly kifejlett hangja volt, hogy édesatyjával Európa összes nagyobb városában nyilvános hangversenyeket adott és ritka szép hangjával általános bámulatot keltett. Hollósy Kornélia meleg ajánlatára Budapest előkelősége annyira felkarolta, hogy 1866. családjával Budapesten megtelepedett s már 1867. a nemzeti színházban, az Ördög Róbert opera hercegnő-jének szerepében, mint szerződött tag lépett föl. Ettől kezdve sikert sikerre aratott. De gyöngö testalkata nem bírta meg a művészi élet izgalma-ait. Egyik este Lucia fárasztó szerepe után annyira kimerült, hogy majdnem élettelenül vitték hálósárára. Rövid szonvedés után elhunyt s hamvait a nemzeti színház költségén nagy pompával helyezték a kerepesi-uti temetőben örök nyugalomra. — 2. *H. Alexa*, énekesnő, szül. Szt. Pétervárt, 1852 ápril 11. Családjával 1866. Budapestre jött s elvégezvén a budapesti konzervatoriumban a rendes három évi tanfolyamot, 1869. a nemzeti színházhoz szerződött. 1876. a színház kötelékéből kilépett és Amerikába ment. 1878. egybekelt *Blum* Albin énekessel, visszatért Európába s mint ven-

det (Usseri di Piacenza) szervezzen; 1860. pedig Garibaldi seregében magyarokból két huszár-század alakítottatott, kik főleg a Capua alatt vívott döntő esata alatt tüntették ki magukat. V. ö. Hadtörténelmi Közlemények (1894. 266. oldal); *Choppin*, Histoire de la cavalerie des hussards (1891); *Dubuy*, Les hussards (1893). K. P. I.

Huszártorony (ném. Dachreiter, franc. flèche), valamely épület tetőzetéből (rendszerint csak az omlékszerű épületekéből, mint templom, városháza stb.) a gerincen felül magasan kiugró fa- v. vasszerkezetű karsu tornyoeska, mely a hosszú gerincet bizonyos kiemelendőbb helyen megszakítja. Leginkább a csüsesíves építészet alkalmazza templomainak fedelén a hosszahajó és kereszthajó átmeneténél vagy a hosszahajó tetőzetének végében. A H. zsindelyvel, palával vagy bádoggal van fődve és sarkain avagy tetősíkjaiban gyakran több apróbb tornyoeskával díszítve. P. K.

Huszárszir, l. *Kénesőkészítmények*.

Huszás, az a pénzdarab, mely a régi pengő forintnak harmadrészét, 20 krajcárt ért. Verése Mária Teréziával kezdődik s az új (osztrák) át-ték behozataláig tart. Körmöcbányán az utolsó 20-ast 1856. verték. A H. jó anyagánál s kezelhető alakjánál fogva a Balkán-félszigeten, különösen Albániában el van terjedve, hol rendes fizetési eszköz s neve evanciger. A H. az oláh fejedelemségekben is forgalomban volt s neve az oláh nyelvbe is átment. A első magyar körirata H. 1848. K. B. (Körmöcbánya) jeggyel veretett. E pénzfajok a Krisztust tartó Mária képeről *Máriásnak* is hívták. Ném. v.

Huszejn, Ali khalifa és Fátima második fia. Bátyja Haszan (I. o.) halála után (669) az Ali családjának hívei őt tekintették a jogos khalifának. Mu'ávija halála után (679) meg is kísérelte trónköveteléseivel nyíltan fellépni. Csekélyszámu híveivel Mekkából Mezopotámiába indult. de I. Jezid khalifa seregeitől vereséget szenvedett és 680 okt. 10. Kербela mellett áldozatul esett. A síiták a vallás mártirjaként tisztelik és halálának helyén (Meshod H.) nagy mecsetet alapítottak és azt bucsuhelylyé avatták. Halála évfordulója, Muharrom hó 10. (I. *Asúra*) gyász- és böjtnapja a síitáknak. G. B.

Huszhimesek (gör. Eikosandria v. iskosandria), a 20 v. többhimű virágok, de a him a kehely széléhez nő, különben a himszála szabad. Linné rendszerében a XII. sereg. Rendjei a termőszalak száma szerint: 1-, 2-, 3-, 4-, 5- stb. anyások.

Husziták. A Husz János (I. o.) által támasztott mozgalom Csehországban tovább fejlődött, amelyben annak hívei Misa Jakab pap indítványára s a börtönben megkérdezett Husz helybenhagyásával felujták azon ősi keresztény szokást, hogy az urvaesorában a bor v. *kehely* (calix) a lajkusoknak is kiosztassák. A H. ugyan eleitől kezdve pártokra voltak szakadva, de a pártokat a közös veszély egyesítette és úgy a császár serege, mint a pápai legátusok által vezérelt keresztések és zsoldosok ellen oly ritka lelkesültséggel és vitézséggel harcoltak, hogy a 12 év hosszant (1419—32) dühöngő háboruban folyvást övéké volt a diadal. De a közös veszély tárgultával s a sokszoros diadal mámorától elkábtva, kezdetek a pártok egymással

ki életét, az ismeretesebb változat szerint azonban az Argo hajó romjai temették el, midőn árnyékában meg akart pihenni.

Ib., a latin *ibidem* a. m. ugyanott rövidítése.

Ibádhíták, a kharidsita (l. o.) mohammedán felekezet egyik ágának neve, így nevezve 'Abdalláh b. 'Ibádh-ról, ki II. Merván, utolsó omajjád khalifa idejében élt. A kharidsiták ez ágának képviselői mai nap az Omán, Zanzibar és az afrikai Mzáb-tartomány mohammedánságában vannak.

Ibafalvi Tamás, esztergom-szentgyörgymezei prépost. 1487—94. a gyermek Hippolit (Mátyás király unokaöccse) mellett, mint az egyházi és polgári törvényekben egyaránt teljesen jártas férfi, az esztergomi érsekség vikáriusa, miután Hippolit (l. *Estei*) még kiskorú, alig kilenc éves volt. I. mint vikárius érsektartományi zsinatot is tartott, melynek határozataiból a fennmaradt töredékeket Péterfi boesátotta közzé.

Ibagué (ejtad: *ibago*) v. *San Bonifacio de I.*, Toluima kolumbini departamento székhelye, 50 km. nyire Ambalemától, a Kombeimba partja közelében, termékeny síkságon, 1280 m. magasban, (1880) 12,000 lakossal, meleg forrásokkal, kén- és ezüstbányával.

Ibaizabel, baszk neve Bilbaonak (l. o.).

Ibalia Latr. (Állat), a hártýásszárnyuak rendjébe, a tojóesőves gubacsdarazsak családjába, az élösködők csoportjába tartozó rovarnem, melynek nösténye petéit más rovarokba rakja és a kikelő álcák ott élösködnek. Legismertebb faja az *I. cultellator* Latr. Ez hegyes vidékeken él, mintegy 12 mm. nagy. Alcája egyik fadarazsban (*Sirex juveneus*) élösködik.

Ibañez Carlos I., marquis de Mulhacen, spanyol tábornok és geodeta, szül. Barcelonában 1825 ápr. 14., megh. Nizzában 1891 jun. 29. Már 14 éves korában a katonai genie-iskolába lépett s 18 éves korában hadnagy, 1845. adjutans, 1847. kapitány lett. Részt vett a portugál háboruban s a Szt. Ferdinánd-renddel tüntették ki, majd 1849. kommandáns lett. 1853. a Spanyolország térképének elkészítésére kiküldött bizottság tagja lett s itt megalálta igazi hivatását (l. *Háromszögelés*). 1865. jelent meg nagy műve: Base central de la triangulacion de España és Nuevo aparato de medir bases geodésicas. 1862. genie-ezredes, majd 1864. a madridi akadémia titkára lett. 1870. sürgetésére megalakították Madridban a geográfiai és statisztikai intézetet, melynek elnöke is lett. 1871. dandártábornoknak nevezték ki. 1886-ban Baeyer (l. o.) halála után a Nemzetközi földmérés elnöke lett. 1876. Budapesten volt l. a nemzetközi statisztikai kongresszuson s erről írt egy jelentést: Reseña de la nueva reunion del Congreso intern. de Estadística en Budapest. Legnagyobb művei: Reseña geográfica y estadística de España; továbbá: Memorias de Instituto Geográfico y Estadístico, 8 kötetben. Óriási munkálkodásának koronája Spanyolországnak Afrikával való háromszögletes összekötése. Erről írt műve: Jonction géodésique et astronomique de l'Algérie avec l'Espagne (Publication internationale). СЛОБОДКА.

Ibar, 240 km. hosszú mellékvíze a szerb Moravának. Novibazár DK-i szögletében az Iljeb (2183

értelme van ahhoz képest, hogy hova tesszük az írásjelet. *Ibis redibis, nunquam per bella peribis* a. m. elmegy, visszajössz, sohasem veszel el a háboruban. Így téve pedig az írásjelet: *Ibis, redibis nunquam, per bella peribis* a. m. elmegy, sohasem jössz vissza, elveszel a háboruban. Az *Ibis redibis* kifejezésen kétértelmű beszédet értenek.

Ibisz, l. *Ibiszfélék*.

Ibiszfélék (állat, Ibisidae, Hemiglottides, batlafélék), a golyaidomu gázlómadarak egyik családjá. Keskeny, sarlóidomu, egész hosszában lefelé hajlott csőrrel, fejük és nyakuk többnyire sűrű tollakkal fedett. Górlábaik középhosszuságuk. 28, többnyire melegbél vidékeken, vizek közelében, mocsarakban élő faja ismeretes, melyből hazánkban csak egy alak ismeretes. Apró vízi állatokkal táplálkoznak. Nevezetesebbek: a *közönséges ibisz* v. *balta* (Ibis falcinellus L.). Gesztenyebarna színű, nyáron vörösesbarna, háta, szárnyai és farka zöldesfényű feketék, fejteteje barna, vöröses fémténynyel. Hosszu szárnya a rövid farkat egészen elfedi. Csőre sötétzöld, lábai zöldesszürkék. A középső lábujj karma belső szélén festis. Hosszu 60 cm., szárnyhossza 35 cm., farkhossza 11 cm. Hazája a Földközi-tenger környéke, északi Afrika és India. Magyarországon — különösen hazánk délkeleti részeiben — gyakori. Nálunk is fákön, bokrokon alacsonyán fészkel, őszszel elvonul. A *vörös ibisz* (l. rubra Vieill.). Skarlátpiros, az evezőtollak végei feketék. 75 cm. nagy. Középső Dél-Amerikában él. A *szent ibisz* (l. Threskiornis) religiosa Gray). Fehér, az evezőtollak és esőr végei, valamint esüdjé és lába feketék, a szárnyak és a fark violafényben játszó feketeszínű fedőtollakkal vannak díszítve. Hossza 75 cm., szárnyhossza 35 cm., farkhossza 16 cm. Hazája Afrika. A régi egyiptomiak szent madárnak tartották; képe gyakran található régi egyiptomi feliratokon. (Képet l. a *Gázlók* mellékletén.)

v. j.

Ibiza (Iviza, Iviça, az ókoriak Ebusus-a), a Baleárok nevű spanyol szigetesorban a Pityuzok legnagyobbika, 90 km-nyire San Martin-foktól, 592 km² területtel. Formenterát is beleszámítva (1987) 24,544 lak. A sziget ugyanily nevű fővárosa a délkeleti parton épült (7423 lakossal). V. Károly idejéből való körfalakkal és a mórkoktól épített citadellával. Nueva és del Principal nevű kikötőiből Valenciába rendszeres hajójáratok közlekednek; a kontinenssel kábel is összeköti. — zrk.

Iblany, a jód rossz magyar neve, l. *Jód*.

Iblisz (arab), kölesönszö a görög *ἰβλίδος*-ból; az ürdög neve a korábban.

Ibn (arab) a. m. *fi* (héber: *ben*); tulajdonneveknél e rövidítéssel: *b*; *p. Muhammed b. Abdallah* a. m. Muhammed, Abdallahnak a fia.

Ibn Abi 'Uszeibi' (vagy Ibn Abi 'Oszeibi'a) *Muwaffak al-Din Abi-l-'Abbász Ahmed b. Kászim*, arab orvos a XIII. században, szül. Kairóban, ahol nagyatyja és atyja is az ejjubida szultánok udvarain előkelő orvosi hivatalokat viseltek. Tanulmányait Kairóban kezdte és Damaszkusban folytatta, ahol 1234. a nagy Nüri-kórház főorvosává nevezték ki, majd később a szíriai Szarkhad emir-jének udvari orvosa lett, mely állásában haláláig (1269) maradt meg. Nevét a híres keleti orvosok-és természettudósokról írt életrajzi szótára örökl-

tette meg, mely *Wüstenfeld* (Geschichte der arabischen Ärzte und Naturforscher, Göttinga, 1840) és *Leclerc* (Histoire de la médecine arabe, 2 köt., Páris 1876) munkáinak forrásul szolgált. E munkának, melyet századunk közepé óta az arabok természettudományi irodalmát tárgyaló dolgozatokban bőven használtak és melyből szövegkivonatokat is közöltek, teljes kiadását *Müller* Ágost nyújtotta (2 köt., Kairo 1882, Königsberg 1884).

G—R.

Ibn al-Athir ('Izz al-din Ibn Mohammed) *al-Dszari*, arab történetíró, szül. Mezopotámiában 1160., meghalt 1233. Történelmi munkái között a legnevezetesebb a Kámil (a. m. tökéletes) című, a világ teremtésétől 1230-ig terjedő krónika; keleti kiadásain kívül (elsőször 12 köt., Bulak 1290 hidsra) a *Tornberg* upsalai tanártól eszközölt teljes kiadásban (Ibn el-Athiri: Chronicon quod Perfectissimum inscribitur, 14 köt., Upsala és Lejda 1851—76) hozzáférhető. Ezenkívül nevezetes még l. betűrendben szerkesztett életrajzi munkája Mohammed kortársairól (Uszd al-ghába, 5 kötet, Kairo 1286 hidsra). A szíriai Atabegekről szóló munkájából, mely a kereszties hadjáratok történetének fontos forrásul szolgált, Reinard Historioides des eroisades c. gyűjteményében (Páris 1829) sok kivonatot közölt.

G—R.

Ibn al-Chatib, l. *Fachr al-din al-Rázi*.

Ibn al-Fáridh *Abú Hafsz Omur*, az arabok híres misztikus költője, szül. 1181., megh. 1234. Kairóban. Költeményeiben a borról és a szerelemről énekel, de az isten eszméjétől való ittasságot és az istenséggel való egyesülést érti alattuk. Dívájánt több ízben adták ki Keleten (Bulak 1280 hidsra), legutóbb kommentárral (2 köt., Kairo 1310 hidsra) és Nyugaton (Roseid Dahdáh, Marseille 1856). Költeményei között a leghíresebbek a Hammer-Purgstalltól kiadott és németre fordított misztikus szerelmi dal (Das arabische hohe Lied der Liebe, Bécs 1854), ugy mint a *Khamrija* néven ismeretes bordal.

G—R.

Ibn Arabsáh *Ahmed b. Mohammed*, arab szépíró, szül. Damaszkusban 1388., megh. u. o. 1450. A Szíriát meghódító Timur I-t Szamarkandba vitte, ahonnan terjedelmes utazásokat tett Mongolországba, Asztrakánba stb. Krimian át Drinápolyba utazott. Munkái közül legismertebbek: a Timur története (kiadta Golius, Lejda 1636, franciára ford. Vantier, Páris 1658, latin fordítással kiadta Manger, Leeuwarden 1767—72, újabb kiadások Kalkuttában 1812 és 1818) és a persa Kalila va-Dimna c. erkölestani meséket utánzó műve, melyet arabul és latinul Freytag adott ki (Fructus imperatorum et jocatio ingeniosorum, 2 köt., Bonn 1832—52).

G—R.

Ibn Báddsa (az európai irodalomban *Avenpace*, *Aven Pace*) *Abú Bekr Mohammed b. Jakha*, e melléknéven: *Ibn al-Száigh* (az aranyműves fia) is ismeretes; híres arab orvos és filozofus Andaluziában. A XI. század vége felé Saragossában született, ahol már fiatal korában az almoravida fejedelem ottani helytartójának első tanácsadója volt. 1119. Sevillában találjuk, később Granadában költözött, majd pedig Fezben telepedett meg és az almoravida fejedelemek kezében részesült. 1138., némelyek szerint irigykedő orvostársaitól

medán geográfai író. Életének kora pontosan meg nem határozható. Munkájában Mu'tadhid khalifáról (892—902) mint kortársról szól; 903. Medinában tartózkodik; a tőle idézett írók között egy sem későbbi a X. sz. elejénél. Feltehető, hogy a IX. sz. végén és a X. elején élt. Nevezetes munkáját, melyben a magyarokról és történetünk legrégebb korszaka szempontjából érdeklélő biró egyéb népekről is szól, először *Chuvolson* (Szt. Pétervár 1869), majd behatóbb kritikával *De Goeje* adta ki (Bibliotheca Geographorum arabicorum. Pars VII. Lejda 1892). A magyarok régi történetére nézve fontos fejezeteket gróf *Kuan Géza* külön tárgyalta (Relationum Hungarorum cum Oriento gentibusque orientalis originis historia antiquissima, Kolozsvár 1892—94). V. ö. *Elspacher*, *Ibn Dastah* (1878). G—R.

Ibn Szina. 1. *Avicenna*.

Ibn Tofail *Abü Bekr Mohanmed*, arab filozofus, a XII. sz. elején Guadixban, Granada tartományában született. Az almohádák (l. o.) udvarán Averroessel (l. o.) együtt élt; megh. Marokkóban 1185. Számos munkában a peripatetikus filozófiát tárgyalta; esillagászati művei a Ptolemaios rendszerének előbbrevitelét jelzik. Hiressé vált Hajj ibn Jakdhán című filozófiai regénye által, melyben Avicenna (l. o.) módjára, kinek ugyanily című munkája van, egy ember fejlődését vizsgálja, ki az emberi társadalomtól teljesen elszigetelten, esupa önálló szemlélődés által a legmagasabb ismeret fokára eljut. E munkát, melyet Narbonne Mózes héberre fordított, Európában *Philosophus autodidactus* címen ismerik. Arabul és latinul legelőször *Poeoecke* Eduárd adta ki (Oxford 1671 és 1709), mely alapon aztán számos európai nyelvre fordították le. Legelterjedtebb *Eichhorn* német fordítása (Der Naturmensch oder Geschichte des Hai' ebn Yokdhan, Berlin 1782). Az arab eredetit újabb időben *Kairóban* (1299 hídsra) nyomatták ki. G—R.

Ibo. 1. nyugat-afrikai város, más néven Ebo, a Níger-delta szögén, az innen a Nun vagy Brarz folyón a parthoz szállított palmaolaj fővására, a Nigertől K-re Altealabarig terjedő Ibo- v. Igbotörzshöz tartozó 6000 lakossal. — 2. *I.*, sziget és város Kelet-Afrikában, a portugál Mozambikban, 2500 lakossal, köztük négerek, arabok, bamánok s néhány európai; helytartó s néhány európai kereskedőház székhelye. A városnak hajdan számos nagyszertű pompás épülete volt, ezek most mind romokban hevernek. A kivitel kauri kagylókból és rabszolgákból áll. Ez a sziget 27 mással a Quirimba szigettengerhez tartozik, mely a szárazföld partján levő néhány kereskedelmi teleppel az I. kerületet alkotja, melynek (1873-ban) 6590 lakosa volt, köztük 5150 rabszolga; nagyobb kivitelű termékei főleg szozám, manna, orseille és teknősbékák.

Ibolya (növ., bibolya vagy vihola a Balatonnál, ivola, Viola Tourn.), a róla nevezett család egy-, két- v. többnyári füve, ritkán féleserjéje, mintegy 250 (házánkban mintegy 20, de sok eltérés) fajjal majdnem az egész földkerekségen. Szára gyakran megkurtult, földbeli tőke marad, némelykor indát ereszt. Levele egyszerű, gyakran szív- vagy veseforma, ritkán hasogatott (V. pinnata L.). Vi-

duceus-botot föltaláló Hermost ábrázolja, a francia állam megvásárolta. Legkitünőbb műve: Salamubónak szobra, márványkivitelben (1881) a párisi Luxembourg-muzeumban van. Korai halála akadályozta meg a további fejlődésben. E. L.

Idrar-Nderen, a marokkói Atlas (l. o.) egy részének neve.

Idria, város Loitsch (ettől 20 km.-nyire) krajnai kerületi kapitányságban, az Idriza magános völgyében, (1890) 5084 lak., vászonszövővel, csipkekészítéssel, bányagazgatósággal. Ismeretes főképen az 1497. fölfedezett kénésbányáiról. A bányákba 757. mészkősziklába vágott lépcső vezet le. A tiszta kénéső ritka; nagyobbára cinnoberécekből állítják elő, az Idriza jobbpartján fekvő kohókban. Az évi termelés 300,000 kgrm., amiből 50—60,000 kgrmot a helyszínén cinnoberré dolgoznak föl. 1814—1880-ig az állami kintstár a bányákból 24 millió frt hasznot húzott. V. ö. Das Quecksilberbergwerk zu I. (Bécs 1881). —zrk.

Idrialin v. *Idrialit* (úsv.), cinnabarittal keverve termő ásatag gyánta, illetőleg földi szurok Idríából (Krajna). Ujabban cinnabaritot tartalmazó, mészkövön sárgás, kristályos lemezekben is találtak, ugyszintén mint impregnációt cinnabaritot hordozó bitumenes agyagban. Anyaga az I. (C₂₁H₁₄). szrt. II.

Idriszi (Édriszi) *Abú Abdulláh Muhammed*, arab geográfus az idriszidák (l. o.) családjából. 1100 körül született Ceutában, ahol uralmától megfosztott öse menedéket keresett volt. Kora ifjuságában Cordovában találjuk őt, ahol nagy buzgalommal képezte ki magát a tudományokban, majd pedig Spanyolországban, É.-Afrikában és Kisázsziában tesz tudományos utazásokat. II. Roger sziciliai király megbízásából egy nagy geográfiai munkát szerkesztett szöveggént a királyi birtokában levő ezüst földadroszhoz. E munkából legelőször Rómában (1592—97) adtak ki egy kivonatot és ennek alapján két maronita tudós, Gabriel Sionita és Johannes Hesronita az I. munkájának latin fordítását (Geographia Nubiensis, Páris 1619). A tudomány számára legelőször *Jaubert* francia fordítása (2 köt., Páris 1836—1840) tette hozzáférhetővé I. munkáját. Egyes részletes fejezetekről külön kiadások és fordítások is megjelentek; így az Afrikáról és Spanyolországról szóló részt Hartmann I. M. (Göttinga 1796., Marburg 1802); a Szíriáról szólót Rosenmüller (Lipese 1828), majd Palesztinával együtt Gildemeister (Bonn 1885) dolgozta föl; Dozy és De Goeje (Lajda 1866) az afrikai és spanyolországi fejezetet. Amari és Celestino Schiaparelli (Róma 1878) az Itáliára vonatkozót adták ki. I. elhalálózásának éve nem ismeretes. G—R.

Idriszidák (Édriszidák), arab dinasztia, mely É.-Afrika nyugati részén 791—926. uralkodott. Alapítója az Ali családjának egyik ágából származott *Idrisz*, ki 784. az abbászida khalifa üldözései elől É.-Afrikába menekült és mint Ali ivadéka számos berber-törzstől az igazhitűek jogos imám-jául elismertetett. Rövid uralkodás után 791-ben a khalifa fondorkodásai folytán mérgezésnek esett áldozatul; az uralkodásban fia, *II. Idrisz* követte, ki hódításai által az új állam határait tetemesen kibővítő és Fez városát, az I. álla-

mának fővárosát alapította. De már fia, *Mohammed* uralkodása alatt (829) kezdett az I. ifju állama elgyengülni, amennyiben az uralmat II. Idrisz fia között felosztották. 916. *Jahja* a Fatimidák (I. o.) támadásának nem volt képes ellentállani, a győzők megfosztották trónjától és saját uralkodójuk udvarára vitték, ahol meg is halt. Csak rövid időre birta *Haszan* Fez székvarost ismét hatalmába keríteni; 926. a Fatimidák az I. afrikai hatalmát végleg megszüntették. Csak kevés partváros maradt még rövid ideig egy-egy idriszida fejedelenek birtokában; de ott is csak mint az Omejjádák v. Fatimidák hűbéresei uralkodhattak. Ez uralkodó családból származott *Idriszi* (I. o.) híres geográfus író.

Idrisz-olaj vagy *Idrisz-Jaghi* a. m. geránium-olaj, l. *Gólyuorr-félék*.

Idro, a Chiese folyótól alkotott tó Brescia olasz államban, 378 m. magasan, 1370 ha.-nyi területtel; legnagyobb mélysége 88 m., halakban igen gazdag.

Idsmá (arab) a. m. közmegegyezés (Consensus ecclesiac), a mohammedán egyház összességének megegyező tana vagy vallásos gyakorlata. Az I. a mohammedán vallásban legfőbb forrásainak egyike. Magyarazatára nézve eltérő vélemények álltak elő; némelyek a Mohammed próféta kortársának, mások az imámok (l. *Fikih*) megegyező tanát értik l.-n.

Idstedt, falu Slezvig (tőle 8 km.-nyire) porosz területben, 250 lak. Ismeretes azon ütközet-ről, amelyben Krogh generális dánjai 1850 jul. 24 és 25-én a Willisen porosz generális vezérelte németeket megverték. Győzelmök emlékére a dánok 1853. fölállították az ugynevezett Flensburgi oroszlant, amelyet a poroszok helyéről elvittek és Lichterfeldében állították föl.

Idumea, ókori tartomány, mely Rómában Izraelnek déli részét jelentette (Jeruzsálemet is ideértve), máskép *Eblom* (I. o.).— Idumeusok, l. *Eldomiták*.

Idun (Idhunn), a skandináv mitológia nőalakja, a költészet istenének, Braginak (I. o.) neje, az ifjúság istennője. Csodálatos almákat őriz, amelyekből az istenek esznek, hogy örökké ifjak maradjanak. Mikor Thiazi óriás sas alakjában hatalmába ejti I.-t és Thrymheimbe repül vele, az istenek gyorsan megöregednek és azt követelik Lokitól, hogy kerítse ismét elő az istennőt. Loki sólyom alakjában az óriás házába repül, míg ez épp a tengerre hajózott; dióvá varázsolja I.-t s elviszi. Thiazi sas képében üldözőbe veszi, de az istenek tüzet gyujtanak, a sasszárnyai megperzsekednek s most az ázok könnyen megölik őt. PERZ.

Iduna, költőnő, családi nevén Szász Póli (I. o.).

Idus (az etruszk iduare a. m. div-idere, szétosztani, kettéosztani szótól), a római naptárban minden hónapnak közepe. Eredetileg a holdföltétel esett össze, később a naptárügy rendezése után a hónapok különböző hosszához képest néhányban (márc., máj., jul., okt.) a hó 15. napjára jutott, a többiekben a 13-ikra. Különös jelentőséggel a *március I.-a*, azóta, hogy Brutus és társai Julius Caesart a szabadságnak feláldozták, ami fokozott jelentőséget nyert ezen napnak 1848 márc. 15-ével való összeesése által.

L. M.

Ihlov Keresztély, l. Ilov.

Ihna. 112 km. hosszú folyó Pommerániában; az Buzig-tóból ered és a Faule l. fölvétele után a Damm-tóba folyik; 60 km.-nyi hosszúságban tuta-
tározható.

Ihne Vilmos, történetíró, szül. Fürthben (Nürnbergnél) 1821 febr. 2. Bonnban filológiát végzett, a *Questiones Terentianae* c. értekezéssel megszerezte a doktorátust és azután Angliában élt hosszabb ideig, hol tanározkodott, míg nem végre 1873. Németországba visszatért, és a heidelbergai egyetemen az angol filológiának tanára lett, mely állásban jelenleg is működik. Főműve a: *Römische Geschichte* (8 köt., 1868—1890), melyből 1894. a II. kiadást kezdte sajtó alá rendezni (eddig 1 köt.). A munka VII. és VIII. kötete Zumpt hátrahagyott munkájának nyomán készült. I. további munkái: *Forschungen auf dem Gebiet der römischen Verfassungsgeschichte* (1847, angolul 1853); *Early Rome* (1876); *Zur Ehrenrettung des Tibertius* (angolból fordította W. Schott, Strassburg 1892).

Ihrám (arab), a mekkai bucsusok (l. *Hadds*) zarándoköltönye, melybe a szent területre (l. *Haram*) léptükkor öltözködnek. I. jában szokták aztán a mohammedán embert temetni is.

I. H. S., l. I.

Ihtiszáb, arab eredetű török szó, és jelentette azt az adónemet, melyet a municipalitásnak fizettek. Jelentette továbbá azt a hivatalt is, hová ez adókat befizettek. Az a tisztviselő pedig, aki ez adót behajtotta: *ihtiszáb náziri* nevet viselt. k-c.

Ij v. *nyilazó ij,* távolra ható fegyver, melylyel nyilakat lőttek az ellenségre vagy az elejtendő vadra. A bunkó után az emberiség nagy részének legősibb fegyvere. Az ijt eleinte egyszerűen hajlított fából, közönségesen hajlékony fagyökérből készítették, úgy hogy a két végét *ij-hurral* kötötték össze; később ivalakura faragott fából egymáshoz illesztett két szarvból stb. készítették ijakat, melyeknél már csak a hur ruganyossága röpltetta el a nyilat. A középkorban a magyar harcosok nagy tömege ijjal meg kópjával jelent meg a csatatéren.

Ijasz (növ.) a m. sarjas, sarjadzó, különösen ha a sarjak vagy akár a sarj virága és gyümölcse szokatlan, nem a rendes helyen jelennek meg.

Ijasz puska. l. Arcubalista.

Ijász, gyalog és lovas katona, kinek főfegyvere a nyil és ij. Különösen az ókorban szerepeltek és még az újabb római hadviselésben is alkalmazást nyertek (sagittarii).

Ijjár, a zsidó naptárban a második hónap neve, melyet a szirokkal együtt az assziroktól kölcsönöztek. E hó 18 napját *lug beómer*-nek hívják, amely a pászka és a pünkösdi ünnepe közötti időnek 33. napja.

Ijpálma (növ.), l. *Astrocaryum*.

Ik két orosz folyó; az egyik 425 km. hosszú. Ufa kormányzóság belebeji járásában ered és a Kamába szakad; a másik ugyanazon kormányzóságban az Uralban ered, 270 kilométer hosszú és a Szakmarába, az Ural mellékvizébe torkollik.

Ikaamani, sziget, l. *Uj-Zélund*.

Ikakófa (növ., *Chrysobalanus L.*, a m. arany-makk, mert a gyümölcse sárga), a róla nevezet

Imádság, l. *Ima*.

Imádságbokor (növ., Abrus L.), a vitorlás virágok gúnusza, 6 fajjal mind a két földrésznek meglevő tartományában. Az *A. precatorius* l. forró-ázsiai felfutó eserde. Hüvelyében hat piros mag van. A magköldöke fekete. Kelet-indiai asszonyok nyakgyöngyöt v. imafüzért fűznek belőle. Gyökere édes s mint a *Glycyrrhizáé* (l. *Cukorkóró*) úgy használják. Magva mérges.

Imagines (lat.) a. m. képek, átvitt értelemben azok a viaszból készült képek és álarok, melyek a régi Rómában az őseket ábrázolták és az előkelő rómaiak házában az *atrium* egyik kiváló díszét képezték. Kis szekrényekben (armaria) függtek a falon, mindenik alatt az elhunyt és méltóságait és érdemeit jelző táblácskával (elogia, tituli), valamennyit lombos szalagok (festonok) kapesolták össze, melyek egészökből családfát (stemma) alkottak. Ehhez csak olyan római-nak volt joga, akinek ősei közül egy v. több az elefántesontszékkel járó méltóságok egyikét (consul, praetor, edilis) elérte volt; ez volt a *Jus imaginum*, mely magával hozta azt is, hogy a képeket temetéseken, a «pompa funebris» emelésére v. teljes egészökből hordoztathatták, v. élő emberek fejére tehetőek az álaroktól, kik történetileg korhű ruhába voltak öltöztetve. V. ö. *Friedländer*, *Sitten-geschichte Roms*; *Drygas*, *De iure imaginum* (Posen és Halle 1872).

Imago (lat.) a. m. kép, képmás; *imaginabilis*, elképzelhető, kigondolható; *imaginatio*, képzelő tehetőség; *imaginarius*, képzeltelhi; imaginarius számok, l. *Komplex-számok*.

Imaházak (oratoriumok), a kat. egyházjog szerint nem megszentelések, hanem csak megáldásnak tárgyai. A nyilvánosak, azaz olyanok, melyeknek a közönség számára rendelt közajtajuk van vagy középületekben vannak stb. püspöki, a magán l. ellenben csak pápai engedéllyel állíthatók fel. Az l.-ban való misézhetés többendű megszorításnak van alávetve. Az áldozatot nem ismerő keresztény és nem keresztény felekezetek templomait a kat. felfogás csak l.-nak tekintil. u.

Imakönyv, olyan könyv, melyben imádságok foglaltnak. Lehet az l. valamely egyháznak, v. felekezetnek közisztentiszletli használatra szánt s úgy a lelkész, mint a gyülekezeti tagok által kötelezőleg használt, mert hivatalosan elfogadott könyve, mint p. a *Common-Prayer-Book* (l. o.) az anglikán egyházban, vagy készülhetnek az l.-ok oly célból, hogy ahol a lelkészek liturgiai szabadsággal rendelkeznek, mint p. a magyarországi ref. és evangélikus egyházban, ott ők az izlésüknek leginkább megfelelő l.-ekből mondanak a gyülekezet előtt imádságokat, vagy végre vannak magánhasználatra szánt l.-ek is. Főleg ilyen utóbbit minden nyelven és minden felekezetnél rendkívül nagy számmal találunk. V. ö. *Csiky* Lajos, *Imádságtan* (Debrecen 1886). ca—v.

Imaköpony (héb. *talisz*), négyszögletű ruhaféle, melyet a zsidók imaközben, rendszeren csak a reggeli ima alatt viselnek, hogy megfeleljenek a Móz. IV. könyv 15, 38—40-ben foglalt parancsoltnak; l. *Cicisz*.

Imám (arab) a. m. előjáró, vezér; a mohamedánok vallásos életében különféle fogalmak

jelölésére szolgál. A gyakorlati életben leginkább meesetek főtisztviselőjét, imavezetőjét és prédikátorát nevezik l.-nak. A teologiai irodalomban l. az orthodox iszlám különféle irányzatainak (l. *Fikih*) alapítóit értik alatta. Mint államjogi fogalom az l. szó az egész mohamedán világ vezetőjét, uralkodóját jelöli, ki mint a proféta utóda (khalifa) az iszlám vallói fölött a legfőbb világi és szellemi hatalmat gyakorolja. Az *imámság* kérdés fordul meg a mohamedán felekezetek év-vezredes harca. Mig a szunniták szerint az l. méltósága az igazhittiek összeségének közös elismerésétől függ és ennél fogva az *idsmá* (l. o.) olvében gyökerezik, addig a síiták szerint az l. joga örökösödésen, a profétától Ali és Fátima ágán való leszármazáson alapszik, ők tehát sem a választott első khalifák, sem az omajjád és abbászid dinasztiák jogosságát nem ismerik el; de ezen tanokkal maguk között is többféle pártra oszlanak.

Imámítéknak nevezik a síiták azon pártját, melynek tanai szerint az imámi méltóság egészen a Fátima 11. unokájáig, Haszan al-Aszkari-ig volt láthatólag képviselve. Ennek fia, Mohammed. a 12. l., már gyermekkorában az abbászida khalifa üldözései elől esudalton módon eltűnt, azóta a Bagdad melletti Hilléhben egy ciszternában tartózkodik és az idők beteljesedése után mint l. *Mahdi* fog ismét előlőpni és mint egyedül jogos uralkodója a mohamedán világ élére állani. A tényleges világi uralkodókat csakis mint az elrejtőzö l. helytartóit ismerik el. E tant vallja a síiták tulnyomó része; ezözt *ilma asavijja*, azaz: Tizenketteseknek nevezik magukat. Egyéb síiti pártok az l.-ok sorrendjére nézve a többség tanaitól eltérnek; a Zeiditák az 5., az Iszmailiták a 7. imántól kezdve más személyeket jelölnek jogos l.-okul.

Imámíták, l. *Imám*.

Imán (arab) a. m. hit, hitvallás, a mohamedán vallás tanainak elméleti elismerése és gyakorlati érvényesítése. E fogalom definíciója, elméleti és gyakorlati mozzanatai szempontjából a mohamedánok spekulatív vallástudományának egy fontos fejezetét teszi, mely körül a különféle dogmatikai irányok képviselői sok vitát folytattak. Az l. szót az európai irodalomban sokszor az *Imámmal* is összetövesztik.

Imandra (Aver), 852 km² területü tó Archangelszk orosz kormányzóságban; legnagyobb mélysége 20 m.; rövid lefolyása a Kandalaksei-öbölbe torkollik. Nyáron a hupok sok halat fognak belöle. E-i partjain a rénszarvasok legelnek.

Imaret (arab), a meesetekkel kapcsolatos jötekonny intézetek (kórházak, népkonyhák stb.).

Imaszijak, hivatkozással Mózes II. könyve 16 és V. k. 6, 8 és 11, 18-ra, a zsidók a hétköznap reggeli imádság alatt a szentírás 4 különféle fejezetét tartalmazó imatokat (arum. *tesfillin*) keskeny fekete l.-kal kötnek a föhöz s a balkarhoz. A kareusi zsidók az l.-at nem használják. ka.

Imatra, festői vízesés Finnország Viborg kerületében. A Saima-tó vizeit a Ladogába vezető Wuoxen alkotja. A víz 40 m. széles, gránit-sziklákkal körülfogott szorosban rohan alá és 325 m. hosszúságban 21 m.-rel jut mélyebbre és ott

Shakspereről (1892); Petőfi és némely külföldi költők (1894). Egyéb folyóiratokban: Jászberényi Pál (Figyelő 1876); Összehasonlító nyelvészet egyetemen és iskoláiban (Erdélyi Muzoumegy. 1876); A magyar népdal nevei (Erdélyi Múzeum kiadványa VI.), Boniczky és a magyar közmondások (Szegedi Árvizkönyv 1880); Népdal, népköltés (I. Élet és irodalom, Kolozsvár 1885., II. Erdélyi Múzeum 1889., III. u. o. 1890.); Shakespere és a r. kat. vallás (Debrecen Prot. Lap. 1876); Lugossy József nyelvbölcselete (Erdélyi Múzeum-egyleti Közlöny 1891); A magy. nyelvújítás története (Boöthy Képes irodalomtörténetében); A protestantizmus és a művészetek (füzet, Lugos 1889). Munkássága kivált a nyelvújítás, a régi nyelvmelések és a népvyelv és népköltés terén fontos. Igen nagy adatkészlettel és alaposággal dolgozik, de rendszerre kevésbé világos; előadásának bizonyos zamatosság mellett is nehézkes volta akadályozza műveinek hatását.

N. L.

Imreffy-család (szerdahelyi). Régi nemes család, mely rokonságban van a *Dersffy*-ekkel (l. o.). Eredete a XIV. sz. végére vezethető vissza. Kiválóbb tagjai: *I. Mihály*, megjelent az 1505-iki rákosi országgyűlésen. A mohácsi esztában (1526) elfogták a törökök, de Ibrahim nagyvezér csakhamar visszazadta a szabadságát. Később I. Ferdinánd király hűsége jutalmául Nádasdy Tamással együtt Buda vára kapitányává tette. — *I. János* (Imreff néven is szerepel), kivándorolt Erdélybe, hol nemskóra nagy hírne tett szert. 1605. Lippára ment Boesky István egyik esapatával, hogy megfékezze a lázongó rácokat. Báthory Gábor uralkodása alatt (1608—13) nagy szerepet vitt, mint a gyöngye fejedelmének ravasz, hízlegő, rossz befolyású tanácsadója. Kapzsiságában még attól sem riadt vissza, hogy Somlyó, Alvinc és Diószegért tulajdon feleségét kiszolgáltassa Báthory kegyvágyának. 1608. ő és Kornis Zsigmond Kassán tárgyalásokat folytatott Ilyésházy István náddal. Az eredmény az volt, hogy Báthory Gábor beleegyezett a bécsi béke feltételeibe, viszont őt is megerősítették erdélyi fejedelmi méltóságában. (V. ö. *Kemény János*, Önéletírása, kiadta Szalay László.) *I. János Mihály* nevű fiában a családnak magva szakadt.

sz. a.

Imreh Sándor, nyomdász, szül. Nagy-Esküllön (Kolozs vármegye) 1830 április 11. 1848. nov. véghuszárnak esapott fels végig küzdötte aszabadságharcot, melynek egyes mozzanatait szépen leírta a Vasárnapi Ujság 1891-iki évfolyamainak s más lapokban. 1867 óta a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium nyomdájának igazgatója; azóta mint nyomdászati szakiró, de különösen mint a Petőfi-előestének közelebbi körülményeit kutató történetíró szerzett jó hangzású nevet.

pu.

Imre-hercegfű (név.), l. *Gyujtóványfű*.

Imrehor (török) a. m. istálló, lovaszmaster. A szultáni palotában jelentős állás, mely a janicsár világban még fontosabb volt.

Imru-ul-Kaisz (Amrirkaisz), iszlám előtti arab költő, Hudsar arab törzsfőjedelm fia. Bujdosó életet élt, amiért is *al-melik al-dabil* (bujdosó királynak) nevezték. Egy ideig Justinian görög császár udvarán talált menedéket, de egy szerelemi kaland miatt onnan is szöknie kellett. Midőn atyja meg-

gyilkoltatását megboszulandó, hazájába készült, Angorában érte utól a halál; állítólag a császártól ajándékba kapott megmérgezett ruha okozta halálát. I. a leghíresebb pogány-arab költők között foglal helyet; egy költeményét a Mu'allakát (l. o.) közé sorolták. A néven hagyományozott költemények divánját legelőször Mac Guckin de Slane (Páris 1837), később Ahlwardt a Six ancient arabic Poets (London 1870) során adta ki; a költő életrajza keretében németre fordította Rückert (Amrirkais der Dichter und König; sein Leben dargestellt in seinen Liedern, Stuttgart 1843). I. Mu'allakatját magyar fordításban *Jónás* Jánostól bírjuk (Nyelvtud. Közl. VII. köt).

G—R.

Imst, az ugamlyi nevű kerületi kapitányság székhelye Tirolban, a Gurgl és Inn-völgy találkozásánál, vasut mellett, (1890) 2396 lak., papír-, bőr-, sörgyártással és pamutszövőessel. Közéledőben van a Sengartl-Klamm festői hogyszakadéka.

Imtiáz (arab eredetű török) a. m. kitüntetés, engedély, kedvezmény. Mint török szó a *misân-i imtiáz* (kitüntetés rendjele), a legnagyobb török rendjelnek az elnevezése, melyet a mostan uralkodó szultán II. Abdul Hamid teremtett. A rendjel formája egy arany vagy ezüst érem, melynek egyik oldalán a kitüntetettnek a neve áll, a másikán pedig egy mondás, a rendjel viselőjének az érdemei. Magasabb foka gyémántokkal és drágakövekkel van kirakva.

K—C.

Imuthos, vagy *Imanthes*, ó-egyiptomi istenség, tulajdonképen *Imhotep* (l. o.).

Im, az indium kémiai jele.

Im, latin viszonzószó, a. m. -ben és -be; mint igekötő a. m. menn és be.

In, *inak* (tendo), feszes rostos kötőanyagból álló részei az izmoknak, rendszerint azoknak a esontokhoz való tapadási végén fordulnak elő (tendo terminalis), de lehetnek az izmok lefutásába is beiktatva (tendo intermedius). Az in olyan vastag lehet, mint az izom v. karesubb, kerek v. laposdad. Igen széles és lapos, tehát hártyszerű inakat bonyéknak (l. o.) mondják, ilyenek a has és hát széles izmain fordulnak elő. A karesu henger alakú inak naggyobára a végtagok vége felé fordulnak elő, innen van a boka és kéztő karesúsága. Szerkezetüket illetőleg az inak párhuzamos kötőszöveti rostokból állnak (u. n. *invrostok*), melyeket lazább kötőszövet tagol többrendbeli nyalábokra; az utóbbiban terjednek el gyér véretek és idegek. A véretek csekély volta miatt az inak özüsfelhéren fénylők, a kötőszöveti rostok miatt erősek, olyanok, mint az erős izületű segédszalagok. A henger alakú hosszabb inakat savos inhiüvely környezi, benne esszik az in az izom összehuzódásakor.

MIIÁLKOVICS.

In absentia (lat.), a. m. távollétben.

Inacceptabilis (lat.) a. m. el nem fogadható.

Inachos. Argos mesés királyainak egyike Görögországban, valószínűleg az ilyen nevű folyó megszemélyesítése, a hitrege szerint Okeanos és Thetis fia és a Deukalion-féle özönvíz után az argoszi síkság betelepítője. Egy nimfától mások szerint saját hűgatól Argeiától) következő gyermekei születtek: Phoroneus, Aigialeus, Jo és Argos Panoptes, kiknek neve magának I-nak egyiptomi eredetére utal.

L. M.

christl. Altertumskunde I., 1892; Douais, Les hérétiques du comte de Toulouse, Comptes rendus du Congrès scient. des Cathol. 1891; Wenck fontos monográfiája marburgi Konrádról, Histor. Zeitschr. 1892, új f. 32. köt.; Philippon, Die I. in d. Niederlanden während des Mittelalters, Deutsche Zeitschr. für Gesch. Wissenschaft II. 1891; H. Sachsse, Ein Ketzergericht, Berlin 1891 (Bernard. Guidonis inquisitionra vonatkozó dolgozat). A valdensesk és albigenesekről szóló irodalom. A legjobb szakmunka mostanában Lea H. Ch. műve: A history of the inquisition in the middle age, 3 köt., 1888—1889 és Chapters from the religious history of Spain, 1890; Diercks, Gesch. v. Spanien, I. 1894. TH. GY. és M. L.

Inquízitor (lat.), az inquizió törvényszékének feje, l. *Inquizió*.

In-reflex, az a jelenség, mely bizonyos inaknak pillanatos megütésére, megkopogtatására hirtelen izomösszehúzódás alakjában nyilvánul.

I. N. R. I., l. *I*.

Inrotulatio, l. *Beesomózás*.

Insalláh (arab), helyesen: *in sá-Alláh*, azaz: ha Alláh (ugy) akarja; minden a jövőre vonatkozó elhatározását e szavakkal kíséri a mohamedán ember. E csoportba tartozik *Másalláh*, helyesen: *má sá-Alláh*, azaz: amit Alláh akar, ahogy Alláh akarja; így fejezi meg ki belonyugását az isten akaratába. a-n

In salvo (lat.) a. m. biztonságban.

In-san, 2000—2250 m. magas és mintegy 260 km. hosszú hegylánc Mongólia DK-i részében, a Hoang-ho É-i könyöke mentén; K-en a Khara-Oroi-ban (2500—2600 m.) végződik. Folytatása a Seiten-Uta és Kara-Nariu-Uta, amelyek az előbbinél kopárabbak. —ZIK.

Insania (lat.) a. m. örültség, esztelenség.

Insatiabilis (lat.) a. m. telhetetlen.

Inscriptio (lat.) a. m. beírás, a tanulók bejegyzése valamely iskolába. l. jogi értelemben, l. *Beírás*, *Beruházás*, *Erdemdíjazás*.

Insecta (lat.), az izeltlábú állatok egyik nagy osztálya, ahová az egyenes-, recés-, hártýás-, fedeles-, kót-, felemás- és pikkelyesszárnyúak tartoznak, l. *Rovarok*.

Insectivora (lat.) a. m. rovarévrők, az emlősállatok egyik rendje, ahová a sündisznófélék, cikláncyok és vakondok tartoznak, l. *Rovarevők*; l. a botanikában, l. *Bogárfogó növények*.

Inség. Tökéletlen közlekedési eszközök és fejletlen termelési viszonyok régebben igen gyakran pusztító l. kitéréshez vezettek. Franciaországban p. volt a X. sz.-ban 10, a XI. sz.-ban 26 l. Még a XVIII. sz.-ban is voltak nagyobb l.-ek, az 1709., 1723., 1736., 1754., 1761., 1771., 1775., 1776., 1788—89. években. A jelen században voltak majdnem mindenfelé súlyosabb l.-ek 1811—1812., 1816—17., 1845—46., 1852—53. években. Hazánkban is ez években, továbbá 1873. nagy drágaság uralkodott és az 1891—92-iki tél a felvidéken a burgonyatermés silánysága ismét föllevenítette az l. rémét. Különben pedig ezen veszedelmes ellenségre az emberi nemnek és a társadalom egészséges haladásának visszavonult fejletlen államokba, mint Kelet-Indiába, hol egy nagyobb l. még napjainkban is több millió embernek életébe kerül; Oroszországba, hol az 1891-iki térsz termés következtében egy 30 milliónyi területen pusztított az éhhalál és mintegy 14—16 millió ember tényleg éhezett, továbbá milliók közzel állottak az *éhínség*hez. Az éhínségek súlyos gazdasági és társadalmi bajokat idéznek fel, sirta

korbetegséggel, s főleg alkoholizmussal kapcsolatban. Leggyakrabban mutatkozik meghülés után. Nőknél a méh körüli lobosodásokra fejlődhetik ki. A betegség nem tör ki egy csapásra, hanem fokozatosan bontakozik ki. Eleintén a comb hátsó felén huzó, s csak később szaggató, furó, sőt villámszerű fájdalmak is mutatkoznak. E fájdalmak az üldődeg kitorjedését követik, úgy hogy az ideget lefutásában ujjunkkal megnyomva, kifejezett fájdalmat okozunk. A fájdalmak rohamonként jelentkeznek s főleg éjjel zaklatják a beteget. Miután a fájdalmak nyomásra avagy a beteg végtagnak mozgatásánál erősbödnek, azért is a beteg e végtagját kimélni igyekszik, mit azáltal ér el, hogy főleg az egészséges végtagra támaszkodik; ezáltal gyakran a gerincoszlop elferdülése fejlődik ki. Az I. sok esetben gyors és kedvező lefolyású, s néhány hét vagy hónap alatt gyógyulással végződik. Egyes esetekben azonban makacs, sok évre terjed ki és ujlagos kitérésre mutat hajlamot. *Kezelés* tekintetében első sorban nyugalom és a beteg végtagnak kimélése ajánlatos. Friss reumás I. esetében gőzfürdő és ozt követő bocsomagolás alkalmazandó; vérolvónás (piócákka) olykor fényes eredménnyel jár. Hideget a betegek nem tűrnek, míg meleg borogatások néha enyhítőleg hatnak. Ha ezen eljárások cserben hagytak, úgy a villamossághoz folyamodunk, mely mint általában a zsábák ellen, úgy az I.-nál is kitűnő hatása. Legtöbb sikerrel a galván áramot alkalmazzuk; a faradikus esztelés a bőringerek-nél (minő a mustárpapiros) többet nem nyújt. Az idült esetek számára első sorban a massage ajánlatos. Gyógyszeres kezelés tekintetében említendőek a natrium szalicilikum, arzén, kinin; egyes esetekben a jódkáli jó hatása. A morflumos befeeskenedésektől lehetőség szerint tartózkodni kell. Idült eseteknél még indifferens hévzitek mint Gaston. Teplitz, Wiesbaden, Ragaz, a budapesti artézi forrás alkalmazandók. L. még *Idegnyujtás*. SCHAFER.

Iszkodra. I. *Szkutari*.

Iszkrony, község, I. *Barbatjen-Iszkrony*.

Iszlám (arab), szó szerint: «odaadás», az a tény, hogy az ember magát istennek odaadja; így nevezte Mohammed a üle alapított új vallást. Ennek legfőbb dogmája az egyetlen egy és mindenható istenben (Alláh) való hit, akit Mohammed az *ur-gabnusnak* és *könyörületesnek* (al-rahmán al-rahím) nevez, aki az emberek sorsát és tetteit örök határozatával (kadar) igazgatja, akaratát az emberekkel próféták által tudatta, kiknek sorozatát, mint a legutolsó kinyilatkoztatás közlöje, Mohammed, «a próféták pecsét»-je zárta le. Az I. a tülvilági életben való hitet is követeli, a jó eselakedetek jutalmazását a paradicsomban (dsennet) és a rosszakért való bünhődést a pokolban (dsobon-nem), ezzel kapcsolatban a holtak feltámadásában és a végső ítéletnapban való hitet is követeli való-lóitól. Mohammed, aki küldetését nem korlátolta csupán csak az arabokra, hanem úgy lépett fel, mint Isten küldötte az egész emberiséghez («a fehérekhez és feketékhez»), működése első idejében csakis Ábrahám tiszta vallása helyreállítójaként akart szerepelni és tanait a zsidók és keresztények szentírataihoz kapcsolta. E könyveket felsorolása szerint három, ugyanis: *al-taurát* a tóra, *al-zabür*

a zsolzár, *al-indsíl* az evangéliom) szent könyvlatkoztatásnak tekinti az I., sőt azt mondja, hogy bennük Mohammed személyleírása és küldetése is foglaltatik; csak hogy a zsidók és keresztények e könyveket meghamisították és félremagyarázták. A kereszténység tanai közül különösen a Jézus isteni természet, az Isten atyásága ellen fejt ki éles ellentmondást: a zsidó tanok közül különösen a ceremóniákat ellenzi, melyek közül azonban számos törvényt és tilalmat átvett, így p. a disznóhús tilalmát, melyet még a bor tilalmával megtoldott. Átalán a zsidó és keresztény szent iratokról és hagyományokról, azok szerint, amiket rabbiktól és barátoktól megtanult, vajmi zavaros fogalmakat sajátított el és közölt hiveivel. Mohammed tanait prófétai pályája fejlődésével fokozatosan fejtette ki. Míg a sujtákeponi valláselveket már első mekkai korszaka alatt hirdette, szertartásos törvényeit a Medinában való tartózkodása alatt állapította meg. E törvényekkel és intézményekkel eleinte sok engedelményt tett a medinai zsidóknak, kiket az I.-nak megnyerni óhajtott (nagy büjt az I. hónap 10. napján, nyerni *Asúra*, imádkozás irányá Jeruzsálem felé, I. *Kábla*); a zsidók ellenkezése azonban az engedelmények visszavonására bírta őt. Átalán nem volt kifogása az ellen, hogy a régi könyvlatkoztatott könyvek birtokosai (ahl al-kítáb), azaz: a keresztények és zsidók (később a persa tűzimádók és a mezopotámiai szábiusokat is e csoporthoz számították) a mohammedán államban vallásukat háborítlanul gyakorolják; e jogot a türelmi adó (dszija) révén élvezhetik; eskákis a bálványimádó pogányokat kell az I. elfogadására erőszakos hatalommal kényszeríteni.

Az I. rendszere az igazhitűre a következő köteleességeket rója: 1. vallást, hogy nem létezik más istenség, eskákis Alláh és hogy Mohammed Alláh követe (lá iláha ill' Allah, Muhammad raszül Alláh); 2. naponta ötszöri imádságot (szalát); 3. a szegényeknek rendelt közadó teljesítését (zakát) a kinstár számára; 4. a ramadhán havi büjtöt; 5. a mekkai zarándokolást (I. *Hadd*s). E köteleességek rituális részét mindenféle ceremóniák kísérik (p. az imát a mosakodás, a muézzin hirdetése előzi meg stb.), melyeknek módozatait az I. törvénye pontosan meghatározta. Az I. fejedelmének köteleossége a *dsihád*, azaz a vallásháboru a hitetlenek ellen azon céllal, hogy az igazhit országát terjessze. Az I. *erkölestana* a zsidóság és kereszténység erkölestánától lényegében nem különbözik; belőle van merítve. Szemben a pogány arab-ság törzsrendszerével, mely sajátos életnézetével a szintelen belső harcokat élesztette, a boszuállást fejlesztette, Mohammed az I. által az egyenlenségeket, a törzsrendszer által emelt választófalakat lerontani óhajta és az I.-ot valló emberek egyenlőségét emelte elvvé. Kárhoztatta a pogány barbárság (dsiháilijja) számos embertelen szokását és minden téren szelidséget és józan mérsékletet hirdetett. A borivást és a szerenesejétkokat megiltotta, a korlátlan soknejséget mérsékelte, amennyiben négyre szabta a törvényes hitvestársak számát. A házasság könnyelmű felbontását is szoros törvények által megakadályozta. Az aszketikus életmódot és minden tul-

zást a világi javak kerülésében visszautasít; a nőtleniséget tanáival ellenkezőnek mondja. Az aszszony jogi és társadalmi állását is magasabb fokra emelte, mint amelyen a pogány arab-ság idejében állott.

Az I. legfőbb forrása a korán (I. o.); a mohammedán ember köteleossége e könyvet isteni könyvlatkoztatásnak hinni. Ezenkívül tekintélyvel bírnak azon tanító mondások, melyeket a próféta halála után mint tőle eredőket terjesztettek, továbbá a próféta eselekedeteire vonatkozó elbeszélő tudósítások, ugymint azon vallásos és köznapi szokások, melyek a próféta és társai életében az I. hívői körében érvényben voltak. E mozzanatokból áll az I. hagyománya (I. *Hadith*, *Szanna*). Törvényforrásul tekintik ezeken kívül a Consensus ecclesiae-t is (I. *Idsmá*). Ezen elsőrendű forrásokhoz a tudós iskolák által később még egy spekulatív elem is járult, t. i. az analogia és következtetés (kijász), melynek segítségével az írott és a hagyományos források alapján kifejezhető törvény bővébe fejlesztésnek indulhatt. E források felhasználására nézve részletes esetekben a lényeket nem érintő némi eltérés mutatkozott az I. II. sz.-ában kifejlődött mohammedán teológiai iskolákban. Ez eltérések teszik alapját a négy ortodox *iskolairánynak* (madzáhib), melyeket csak tévesen szoktak szejtáknak nevezni (I. *Fikh*). Míg ez iskolairányok a törvényforrások alkalmazásának módozataiból álltak elő, a görög filozofia, ugymint a keleti kereszténység dogmatikai vitáinak befolyása és a racionalizmus támadása az eredeti ortodoxizmustól eltérő dogmatikai irányokat fejlesztett az I.-on belül. Az isteni decretum absolutum (kadar) ellenében az ember szabad akaratát tanították; a koránra vonatkozó azon tan, hogy a szent könyv öröktől fogva létezik, és nem időben keletkezett, ugy módosították, hogy a korán is *terventre van*; az isteni attributumokról szóló ortodox tan az isteni lény szellemi felségével és oszthatatlan egységével összeférhetetlennek mondták. Az I. racionalistáit *mu' tazilítáknak* (I. o.) neveztek. A kik a szabad akaratot tanították az abszolut fátum (dsabaríták) ellenében, a *kadarita* néven ismertek. Felemlítendőek még a *murdaiták* (I. o.), kik már az omajjád uralom alatt azon tannal álltak elő, hogy a gyakorlati törvények megszegése miatt nem kárhozik el a muszlim, ha különben a hit sarkalatos tételeit elismeri és érvényesíti. A racionalizmus és az ortodox tan között közvetítő formulát a X. sz. elején *Al-Asa ri* teremtett; e formulázás teszi azóta az I. egyházának elismert dogmatikai szimbolumát. Míg a filozofia befolyása az I.-ban a racionalizmus előlépését segítette elő, addig keleti, nevezetesen ind (buddhista) hatások a miszteizmus kifejlődését mozdították elő, mely a száffik (I. o.) tanáiban jutott kifejezésre. E tanok végső következményeikben egészen a panteizmusig nyomultak elő, a buddhizmus nirvánaeszméjét sajátították el, az I. törvényéből teljesen kivették és már eskákis külsőleg állanak a mohammedanizmus alapján, melynek képviselői e tanokat a legszélsőbb eretneknek mondják.

De az eddig felsorolt irányzatok nem nyújtottak alapot skizmatikus *szejták* alakulására.

Csakis a szűzfimushól fejlődött *Báb* (I. o.) szek-tájak Persiában alakult titkos skizmatikus fele-kezetű. Különbözik az I. szektái nem rituális és dogmatikus kérdésekből s vitákból nőttek ki, ha-nem az államjogi harcok következtében támad-tak. Első sorban az *imám*-i (I. o.) méltóság adott okot azon skizma keletkezésére, mely az I.-ban *szunniták* (I. o.) és *síták* (I. o.) között felláll. Amazok a khalifai méltóságot, legalább elméleti-leg, a mohammedán közvélemény és irányt adó vezetőinek megegyezésére (I. *Idsmá*) alapítják: a síták a proféta leszármazói között öröklő hiva-talnak tartják. Ezért a síták nem ismervén el a nagy mohammedán egyház khalifáit, titkos prop-agandával a proféta leszármazói közül való imá-mok javára törekedtek a trónt megszerezni, ami által a khalifátus története folytonos belső lázadá-sok láncolatává lett, melyek folytán a síita prop-agandának sikerült is hébe-korba a saját hitval-lásuknak megfelelő dinasztiákat alapítani az I. különböző részlein; ilyenek p. az *Idriszidák* (I. o.), *Fatimidák* (I. o.). Míg a síták tulnyomó része a fölük jogosnak elismert imámot nem emelte ki az emberi körből, és azzal elégedett meg, hogy a proféta örökösének szent jellegét kölesönözzön, mely azonban néha az imám esalhatatlanságá-nak (imám szim) hitéig fokozódott, addig a síták felekezetéből *talzó* pártok (ghulát) is elágaztak, melyek körében az imámokat az emberek fölé emelve, isteni jelleggel ruházták fel és az isten-ség inkarnációjának mondták. Ilyen p. az *Ali-iláhi* szekta, melynek neve is arra mutat, hogy hitvallása szerint Ali nem ember, hanem Isten. A síita tan íly tulozásának volt következménye, hogy a drúzok (I. o.) Hákim fatimida khalifát az istenség megtestosülésének hiszik. Ritus tekintete-ben csak esékely eltérést mutat a síita I. az általános ortodox egyháztól (I. *Síták*). Helytelen azon nagyon elterjedt nézet, hogy a szunnitáktól a szunna (hagyomány) elvetése által különböz-nek. Náluk is nagy tekintélye van a szunnának, csakhogy csakis oly mondasokat ismernek el va-lódiának, melyek a proféta családjáéhoz tartozó emberek (ah! al-beit) tekintélyéhez vannak tá-masztva. Törvényforrásaik között továbbá nagy fontossággal bírnak az *imámok döntvényei*. Az államjogi harcokból keletkezett skizmatikus pár-tok között felemlítendőek még a *kháriditák* (I. o.), kik az Ali és Mo'ávijja közötti harcban mindkettőtől elpártoltak és az imámi méltóság betöltésére nézve mindkét felekezetétől eltérő tant vallanak.

Míg az I. lényege a *kevülről* reáható befolyások által már korán módosult, alapeszméinek *belső* módosulására az általa meghódított népek régi hagyományai is nagy befolyással voltak. Az I. e régi hagyományokat s gyakorlatokat legfeljebb a vallás hivatalos nyilvánulásából birta távol tar-tani; annál erőlyesebben érvényesültek és érvé-nyesülnek folyton a népies vallásban, ugy hogy az egységes egyházi vallás mellett az I. kutató-jának a mohammedán tartományok *népies vallá-sára* is ügyet kell vetnie. Ennek nyilvánulására leginkább a szentek (vali) kultusza és a vele kap-csolatos bucsuk, népünnepek stb. nyujtanak al-kalmat. A népies vallás és nyilvánulásai ellen, melyek nem ritkán kerek ellentétben állanak az I.

monotheisztikus fogalmával, az ortodox tekin-télyek gyakran emeltek szót; ők azonban csakis mérsékelni, nem kiirtani óhajtották a szentek kul-tuszát. Eléthalálharcot ellene csak a mult század végén a *Vahhábiták* (I. o.) folytattak, kik az I.-ot mindentől meg akarták tisztítani, mi az ós-szunnával nem egyezik. Még Mohammed sirjának tisztelete ellen is szenvedélyes háborút viseltek.

Az I. a VII. sz.-ban apró kezdetekből indulva, a kard erejével bántulatos gyorsasággal tette meg hódító utját Ázsiában, Afrikában és Európában. Jelenleg körülbelül 180 millióra tehető híveinek száma. Az afrikai négerok között még folyton terjed és itt sikeresen versenyez a keresztény misziókkal (Éd. Montet, Les missions musulmans au XIX. siècle, Revue de l'Histoire des Religions XI. köt., 1885. 259—285. l.; u. a., La propagande chrétien et ses adversaires musulmans, Paris 1890.; Haines, I. as a missionary religion, London 1889). Legujabb időben Amerikában az I.-ra tört keresztény, Mohammed Alexander Russel *Wádbb* az amerikai kereszténységre is kiterjeszti a mohammedán propagandát (Islam in America, New-York 1893) és a célra egy külön folyóiratot is kiad: The Moslem World, to spread the light of I. in America (Budapesti Szemle LXXX. kötet, 45—60 l.).

Az I. hívét helyesen *muszlim* (moszlim)-nak hívják, arab többszámaban *muszlimün-ün*; a *mu-zulmán* a muszlim szó persá többsékes (muszli-mán) téves alkalmazásából eredt. Nyelvünkben e szóból származtak a *buzurmán*, *böszörmény* el-nevezések is. L. *Böszörmény*.

Irodalom. Dozy, Het Islamisme, Haarlem 1863, francia ford. Chauvin, Essai sur l'histoire de l'Islamisme, Paris 1879; Kremer Alfred, Geschichte der herrschenden Ideen des I., Lipsze 1868; U. a. Culturgeschichtliche Streifzüge: auf dem Gebiete des I., u. o. 1878; U. a., Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen, 2 költ., Bécs 1845—77; Vámbéry, Der Islam im neunzehnten Jahrhundert, Lipsze 1875; Hosworth-Smith, Mohammed and the Mohammedanism, 2. kiad., London 1876; Goldziher, Az I. tanulmányok a mohammedán vallás történetének köréből, Budapest 1881; Hughes, A dictionary of I., London 1865; Sell, The faith of I., Madras 1886; Goldziher, Muhammedanische Studien, 2. költ., Halle 1889—90. Az iskolaiirányokról és szektákról: Sahrasztáinak Curatorától kiadott munkája, Book of religious and philoso-phical sects, London 1848, német ford. Haarbrückertől. Be-lyegésrészleten és Philosophenschulen, 2. költ., Halle 1850—1851; H. Steiner, Die Mu'taziliten oder die Preidenker im Islam, Lipsze 1865; Houtsma, De strijd over het dogma in den I., Lejda 1875; W. Spitta, Zur Geschichte Abn-I-Husain al-Asch'ari-s, Lipsze 1876; Dugat, Histoire des philosophes et des théologiens musulmans, Paris 1878; Goldziher, Die Zahlriten, ihr Lehrsystem u. ihre Geschichte, Lipsze 1884; Snouck Hurgronje, De I., a Gids hollandi Szemlében 1884. Lásd az irodalmat még azon cikkeknél is, melyekre itt utal-tunk.

Iszlám művészete. I. Arab művészet.

Iszmaél, Judától délre lakozott nomád nép: az izraelita elbeszélések szerint I. Ábrahámnak Ha-gartól született fia, 12 nomád törzs őse.

Iszmaeliták v. szerezének (szaracénok) alatt Magyarországon az Árpádok korában benlakó bolgár mohammedánokat értették. Először a Név-telen jegyző emlékszik róluk, azt írván (67. fej.) hogy Taksony idejében Bila és Boksu főnemesek vezetésé alatt az ország több helyén letelepedtek s öröklőbirtokul kapták Pest várát is. Népük 12. az ezen vár szolgálatára rendelték és csak a többi tartották meg a maguk szolgálatára. E két bevándorló ivadéka az Etyei-nemzetség. Ebből Salamón

los barátokat nagy anyagi áldozatokkal vissza-telepítette. *J. Inre*, 1687-ben országos biztosnak neveztetett ki a Vág folyóhoz. Nagy emberbarátnak ismerték. 1684. derék feleségével, Serónyi Polixénával együtt az előbb említett Pruszkán kórházat alapított. Benne a *J.-család* flágrának magva szakadt.

Jákút, *Abū Abdallāh Sihāb al dīn*, híres arab geográfiai író, szül. Hamában, Szíriában 1178. v. 1179. keresztény görög szülöktől. Fiatal korában mint hadi fogoly Bagdadba került, ahol egy mohammedán kereskedőnek rabszolgául eladták. Gazdája művelt nevelésben részesítette, majd üzletei érdekében utaztatta. 1194. vált meg tőle és előinte másolásra, később könyvkereskedésre adta magát. 1213. ismét utnak oredt és tudományos célból az iszlám világ messze területeit egészen az Oxus vidékéig bejárta, míg 1220. a mongolok fogságába jutott. Utazásai között nagy könyvtárakban saját tapasztalásait óriási irodalmi anyaggal egészítette ki. 1223—27. Mosszulban és Aleppóban Al-Kifti (l. o.) nagy tudós és államférfi látogatása megadta neki a módot arra, hogy előmunkálatait és gyűjtéseit feldolgozza és megszerkeszse. 1229. Aleppo közelében halt meg. Számos történelmi és életrajzi munkát írt. Híressé különösen nagy geográfiai szótára által vált (*J.'s Geographisches Wörterbuch*, kiadta Wülstenfeld, 6 kötet, Lipse 1866—70). A geográfiai homonim tulajdonneveket is külön munkában tárgyalta (*Moschtarik*, kiadta Wülstenfeld, Göttinga 1846).

Jakutok (*Sachalor*), szibériai nép, a mongolok török ágához tartozó s ennek legészakkeletibb faja. A Léna mindkét partján körülbelül az északi szélesség 60. fokától egész a Jeges-tengorig laknak. Találhatók még keleten a Jana Indigirka és Kolyma táján, nyugaton az Anabara, délen az Aldan és a felső Maia mellékén. Számukat Wanjukow 210,000-re, Rittich most ujabbán 80,000-re teszi. Török tájszólásuk, mely Jakutszkban a kereskedő világ nyelve, megtartotta a legeredetibb és legnyersebb formáját. Böhlingk adta ki nyelvtanát (Pétervár, 1851). A J. nagyrészt nomádok, ló- és marhatenyésztésből élnek; vadászat és halászat, úgy mint az ásatag elefántesont felkeresése koveshé jelentékeny keresetágak. (Egy jakut nő képét l. az *Ázsiai népfajok* képmellékletén.) V. ö. *Ferd. Müller*, *Unter Tungusen und Jakuten*. (Pétervár 1882). A J. nyelve a nyelvészetre nézve azért is fontos, mert ez van a török nyelvek közül legpontosabban, valóban mintaszerűen feldolgozva Böhlingk Ottónak, a híres szanszkritistának könyvében: *Die Sprache der Jakuten* (Szt. Pétervár 1849—51; 3 köt.; nyelvtan, szövegek és szótár).

Jakutszk, 1. *territorium, oblaszty*, Irkutszk orosz-szibériai főkormányzóságban, a Jeges-tenger, Amur, Irkutszk és Jenisszeiszki kormányzóságok közt, 3,929,193 km² területtel, (1885) 251,896, 1 km²-re 0.06 lak. A Sztanovoi és az Aldan ágazzák be a D-i részeit; ezek a terület belseje felé számos ágat boesátanak ki, ilyenek a Janszkij-Hrebet és ennek ága a Khagaktakh és Omekonszki, azután az Uruganszki, a Viluszkij-Hrebet stb. Az É-i részek moesáros tundrák. A folyók mind a Jeges-tengerbe folynak, amely

Jezerane, község Horvát-Szlavonországban, Lika-Krbava vmegyéje zenggi j.-ban, (1891) 1833 horvát lak., postahivatallal és postatakarékpénztárral. Mint politikai községnek 7014 lakosa van.

Jezerszko-tó, Szepes vármegyében, a szepesi Magurában, Landoktól É-ra két órányira, 921 m. magasságban fekvő tó, melynek területe 0.49 ha.; igen regényes vidéken fekszik. V. ö. *Raisz* Miksa, A J.-tó (Magy. Kárpátgeogr. VII. Évk., 1880, 216—220. l.). TH—V.

Jezid, arab név; három omajjád khalifának neve: I. J. (680—683) I. Mo'avija fia, rövid uralkodását kénytelen volt a birodalom több pontján kitört pártütés leküzdésével kitölteni. Arábiában a szent városok lázadtak fel ellene és Abdalláh ibn Zubejr-t állították fel ellen-khalifának. Irákban az Ali családjának volt nagy pártja, mely Huszeint, Ali fiát buzdította az omajjádok ellen. E lázadás az Alidák leverésével végződött, Huszein a Kerbela melletti ütközetben esett el (680); halálának emléknappjaul a síták az *Asurát* (I. o.) ülik meg. Az arab lázadást is legyőzte; Mekka lakossága ellen kegyetlenül járt el; a Ká'bát sem kímélte. A síták között J. mint a próféta unokájának gyilkosa, végtelen gyűlölet tárgya. — II. J. (720—724), Abdalmalik fia, kicsapongó életű uralkodó, az ő idejében is a birodalom nyugalma minden felől lázadásoktól volt megzavarva. — III. J. (744). A J. névből származik a *Bájezid* (Bajazid) török név, eredetileg a. m. *Abú J.* G—R.

Jeziditák (Jezidik), a mezopotámiai Szindsár hegységben élő vallásfelekezet, mely jelenleg körülbelül 2—300,000 tagból áll. Vallásukban, mely mindenféle, Mezopotámiában összekertült szokások és tanok keverékéből áll, mohammedán külsőségek mögött a vidék régi pogányságának maradványai lappanganak. A IX. századra teszik e felekezet keletkezését. Maguk a J. I. Jezid omajjád khalifát mondják felekezetük alapítójának; legnagyobb szentjükül valami Sejh 'Adi-t tekintenek, kit majd csaknem istenítének; sirjához évenként ünnepélyes zarándoklást rendeznek. Vallásos szokásaikat féltékenyen titkolják az idegenek előtt; szentélyükbe (Lálesben, Moszultól É-felől) nem engednek más vallásut belépni. E templomban van felállítva vallásuk legszentebb jelvénye, az általuk *Melek Távusz*, azaz pávaangyalnak nevezett madáralak, melyben a sátánt tisztelik. Ezért *ördögimádóknak* is nevezik őket. Legelőször *Mayeux* könyvében (Les Bédouins ou Arabes du désert, Páris 1816, 3 köt.) találunk róluk tudósítást, alaposabban azonban csak *Layard* óta tudunk a J. vallásáról és szokásairól (Nineveh and its remains, London 1849, 2 köt.; Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon, u. o. 1853). V. ö. ujjabban *Ménant*, Les Yezidi's (Páris 1892). G—N.

Jézsafa, *jezsamént* (név.), I. *Jázmínsere*.

Jezuáták (Jézus szolgálói), szerzetesek, kiknek rendjét Colombino János sienai nemes alapította 1365., V. Orbán pápa pedig 1367. megerősítette. Szegény- és betegápolással foglalkoztak. A rendben elharapódzott visszaélések miatt IX. Kelemen pápa 1668. feloszlatta őket. A rend női ága, az u. n. *Jezuátánák*, kiket Colombino János rokona, Colombino Katalin egyesített a szerzetbe, Olaszországban maiglan fennáll.

FRANCISCV.

Kabeljan (állat, *Gadus morrhua* L.), 1. *Tökehal*.

Kabesz, város Tuniszban, 1. *Gabesz*.

Kabhegy, a Bakony egyik nevezetesebb csúcsa Veszprém vármegyében Nagy-Vázsony mellett, 601 m. magas.

Ka'b ibn Zuheir, az arab Mázín törzshöz tartozó híres költő-család tagja, a Mohammed kortársa volt. Eleinte a proféta ellenségeihez tartozott és testvérét Budseirt az iszlámhoz való csatlakozásáért egy korholó költeménnyel illette; majd maga is az új vallásra tért és a profétánál egy dicsőítő közleménnyel tisztelgett, melyért Mohammedtől a híressé vált Burda- (l. o.) köpenyt kapta ajándékba. Divánja még nincsen kiadva; eddigelő ismertes egyetlen kézírata Socin lipesei tanár birtokában van. Mohammedet dicsőítő költeményét, melyet kezdő szavairól *Bánat Szuidnak* neveznek, Lette (Lejda 1748) és Freytag (1823), legutóbb Dsemáleddin ibn Hisám nagy kommentárja (XIV. sz.) kíséretében *Guidi* Ignác római professzor adta ki (Lipese 1871), ki a költemény szövegéről külön értekezést is írt. (Annuario della Società italiana per gli Studi orientali, II. kötet). G—R.

Kabilok, tulajdonkép *K'ba'il* (a kabila arab szó többese), így nevezik Algériában és Tuniszban a berbereket (l. o.), főkép a partvidéki hegységben lakó törzseiket. Számukat Algériában hivatalosan 760.000-re teszik. *Kabilországnak* v. *Kabiliának* nevezik a parti hegységövének azt a többnyire nagyon magas, sziklaszirtekkel borított részét, amely a Vad-Isszertől a Vad-Kebir torkolatáig terjed. Ez megint *Nagy-Kabiliára* (la Grande-Kabylie) és *Kis-Kabiliára* (la Petite-Kabylie) oszlik. Nagy-Kabilia bővizű, gazdag növényzetű, jó termésű tartomány, sűrű népeiséggel. A K. a hamita néptörzshöz tartoznak; középtermetűek, soványak, de erős izomzatúak. Bőrük a sötétbarna és a piszkossárga közt váltakozik. Leginkább kerti gazdasággal és gyümölestenyéztéssel foglalkoznak. Iparuk a mezőgazdasághoz szükséges eszközök, kések, fegyverek, lőpor, haikszok és burnuszok, szőnyegek, bőrök, fonott gyékények, fa-és durva fazekas-árak készítéséből áll. Jellemzi őket a kereskedelmi szellem és a pénzszerzés vágya. Mostanig a K. vidéke Algéria katonai területéhez tartozik. 1857. a szuavá (zouaoua) kabil törzsek hatalmas politikai testületté szerveződtek, amely főként a franciák ellen iparkodott küzdeni. Kabilia valamennyi törzset a franciák csak 1857-ben győzték le. 1893 novemberben a K. a spanyolokat háborították Melilla körül való erődeik építésében, nov. 26. pedig agitátorokat küldöttek ki, hogy a szomszédos arabokat a spanyolok elleni harcra tüzeljék. V. ö. *Hanoteau* és *Letourneur*, La Kabylie et les coutumes kabyles (3 köt., Páris 1873); *Farine*, Kabyles et Kroumirs (u. o. 1881).

Kabin (franc. cabine) a. m. hajó-szoba, hajókamra. Tengeri fürdőkben a vízbe tolható fürdőtaligákat is így nevezik.

Kabinda (a benszállított lakosok elnevezése szerint *bañote*), négertörzs az afrikai Ny-i parton; etnografailag átmenetet képez a galuni négertől a kongovidéki négerhez. A hajdani Kongo-biro-